

ABDULLA QODIRIYNING “O‘TKAN KUNLAR” ROMANIDA QO‘LLAGAN AYRIM SO‘ZLARNING LISONIY XUSUSIYATLARI

Tursunaliyeva Shahnoza Otabek qizi

Namangan davlat universiteti, O‘zbek tili yo‘nalishi 1-kurs talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19090997>

Annotatsiya: Mazkur maqolada Abdulla Qodiriyning “O‘tkan kunlar” romanida qo‘llangan o‘ziga xos so‘zlarni tahlil qilinadi. Asarda xalqning turmushi, urf-odati, kiyim-kechagi, marosimlari va so‘zlashuv uslubi orqali o‘zbek millatiga xos ruh mahorat bilan aks ettirilgan. Asarda milliylikni ifoda etuvchi so‘zlar davr muhitini, ijtimoiy va madaniy hayotni jonli tasvirlashga xizmat qilgan. Qodiriyning tarixiy leksika va xalqona iboralardan foydalanishi asarning badiiy qiymatini oshirgan. Ushbu til birliklari personajlar xarakterini ochishda va voqealarning tabiiyligini ta’minlashda muhim ahamiyatga ega. Umuman, roman leksikasi Qodiriy ijodining badiiy kuchini namoyon etadi.

Kalit so‘zlar: lisoniy xususiyat, etnografik leksika, tarixiy til birliklari, badiiy uslub, milliy qadriyatlar, urf-odatlar, xalqona iboralar, madaniy kontekst, til va madaniyat munosabati.

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ НЕКОТОРЫХ СЛОВ, ИСПОЛЬЗОВАННЫХ В РОМАНЕ АБДУЛЛЫ КАДЫРИ «УТКАН КУНЛАР»

Турсуналиева Шахноза Отабек кизи

Наманганский государственный университет, Студентка 1 курса направления
«Узбекский язык»

Аннотация: В данной статье анализируются некоторые своеобразные слова, использованные в романе Абдуллы Кадыри «Уткан кунлар». В произведении через образ жизни народа, обычаи, одежду, обряды и разговорный стиль мастерски отражён дух, присущий узбекской нации. Слова, выражающие национальную самобытность, служат для живого описания эпохи, социальной и культурной жизни. Использование Кадыри исторической лексики и народных выражений повышает художественную ценность произведения. Эти языковые единицы играют важную роль в раскрытии характера персонажей и обеспечении естественности событий. В целом лексика романа демонстрирует художественную силу творчества Кадыри.

Ключевые слова: лингвистические особенности, этнографическая лексика, исторические языковые единицы, художественный стиль, национальные ценности, обычаи и традиции, народные выражения, культурный контекст, связь языка и культуры.

LINGUISTIC FEATURES OF SOME WORDS USED IN ABDULLA QODIRIY’S NOVEL “UTKAN KUNLAR”

Tursunaliyeva Shahnoza Otabek qizi

Namangan State University, 1st-year student, Uzbek Language Program

Abstract: This article analyzes some distinctive words used in Abdulla Qodiriy’s novel “Utkan kunlar”. In the work, the spirit characteristic of the Uzbek nation is skillfully reflected through the people’s lifestyle, traditions, clothing, ceremonies, and conversational style. Words expressing national identity serve to vividly depict the historical period, social environment, and cultural life. Qodiriy’s use of historical vocabulary and folk expressions enhances the artistic value of the novel. These linguistic units play an important role in revealing the characters’ personalities and ensuring the naturalness of events. In general, the novel’s lexicon demonstrates the artistic power of Qodiriy’s artistic skill.

Keywords: linguistic features, ethnographic vocabulary, historical linguistic units, artistic style, national values, traditions, folk expressions, cultural context, relationship between language and culture.

KIRISH

Kirish. Abdulla Qodiriy XX asr o'zbek adabiyotining yirik namoyandalaridan biri bo'lib, milliy romanchilik maktabining shakllanishida muhim o'rin tutadi. Uning "O'tkan kunlar" romani o'zbek adabiyotida ilk realistik tarixiy roman sifatida e'tirof etilib, milliy badiiy tafakkur taraqqiyotida muhim bosqichni belgilaydi. Mazkur asar o'zbek romanchiligining shakllanishi va rivojida burilish yasagan noyob adabiy hodisa hisoblanadi. Romanda XIX asrning ikkinchi yarmidagi ijtimoiy-siyosiy muhit, o'zbek xalqining kundalik turmushi, urf-odatlar, an'ana va marosimlari realistik tasvir orqali yoritilgan. Qodiriy tarixiy voqelikni badiiy talqin etishda milliy o'zlik va xalq ruhiyatini chuqur ochib berishga alohida e'tibor qaratadi. Ayniqsa, turmush tarzi, kiyim-kechak, ovqatlanish madaniyati hamda xalqona muomala shakllariga oid tasvirlar asarning badiiy asosini tashkil etadi. Roman badiiy tizimida milliylik muhim o'rin egallaydi. Milliylikni ifoda etuvchi so'zlar muayyan xalqning madaniy muhiti va davr ruhini aks ettiruvchi til birliklari majmui bo'lib, asarga o'ziga xos milliy ohang bag'ishlaydi. "O'tkan kunlar" romanida tarixiy-etnografik terminlar, an'anaviy atamalar va xalqona iboralardan samarali foydalanilgan. Bu til birliklari asarning badiiy-estetik qiymatini oshiradi hamda o'quvchini tasvirlangan davr bilan ruhiy jihatdan bog'laydi. Shu bois romandagi so'zlarning lisoniy xususiyatlarini o'rganish o'zbek tilshunosligi uchun muhim ilmiy ahamiyatga ega. Ushbu kichik tadqiqotimizda milliy madaniyatni ifoda etuvchi til birliklarining semantik va funksional xususiyatlari hamda ularning roman matnidagi o'rni yoritilgan.

MATERIALLAR VA METODLAR

Asosiy qism. Asarda qo'llangan ko'plab so'zlar yig'ildi va ularni quyidagicha guruhlariga ajratish mumkin.

1. Diniy islohatlar, tushunchalar, marosimlarning tarjimada qo'llanishi: duo, savob, gunoh, halol, Alloh, imon, tavba.
2. Diniy mansab va shaxslar nomlarining qo'llanishi: Imom, Mulla, Qori, Mavloni. Hoji.
3. Diniy amallarni bildiruvchi so'zlarning qo'llanishi: namoz, duo, sajda, ziyorat, Allodan so'rash.
4. Xalqning kundalik hayotda foydalanadigan buyumlarning qo'llanishi: choynak, piyola, samovar, qumg'on, chilopchin.
5. Moddiy tirikchilik sharoitidan olinib, majoziy ma'noda ishlatiladigan xos so'zlar: qo'chqordek og'il, go'zal qiz, Alpomishdek yigit.
6. Taom nomlar: somsa, osh, sho'rva, qovurma, manti.
7. O'lchov birliklari: chaqirim, qadam, dyum.
8. Pul birliklari: so'm, tanga.
9. Asarda qatnashgan obraz nomlari: xizmatkor, qutidor, qo'rboshi.

NATIJARLAR

1-jadval. "O'tkan kunlar" romanida qo'llangan ayrim so'zlar va ularning ma'nolari

№	So'z	Ma'nosi	Misol
1	Siporish	Topshiriq	"O'lganimdan keyin ruhimga bir kalima qur'on o'qusa, bir vaqtlar Hasanali ota ham bor edi deb yodlasa, menga shunisi-kifoya"-deb qaror bergan va hozirdan

№	Soʻz	Maʼnosi	Misol
			boshlab Otabekka bu togʻrida siporishlar berib, undan samimiy vaʼdalar olib yurgʻuchi oq koʻngil bir qul edi.
2	Ashrof	Eʼtiborlik kishilar, ulugʻlar	Oʻzi davlatmand bir kishi; Toshkand ashroflarining koʻblari bilan aloqador boʻlgʻanliqdan, balki, otangiz bilan tanish chiqar.
3	Musohib	Hamsuhbat	Otam Azizbekning mushoviri va yaqin musohibi sanalsa ham va lekin bu juzʻiy ishlardaginadir.
4	Tarahhum	Rahm, Shafqat	Hasanalining yuziga padrona tarahhum tusi kirib, keksalarga maxsus ogangdor bir tovush bilan bekning ustidagi ogʻir yukni ola boshladi.
5	Mushovir	Maslahatchi	Toshkent begi yonida mushovir sifati bilan turadilar.
6	Irin	Lab, dudoq	Kumushbibining sezilar-sezilmas kulimsirashidan yoqutdek irinlari ostidagi sadafdek oq tishlari koʻrinib ketdi ersa-da, biroq uning bu holi tezlik bilan tunliqqa alishindi.
7	Fuzalo	Oʻqimishli kishi	Azizbekning buyrugʻi bilan kecha oʻrda tegiga barcha Toshkand xalqi yigʻilgʻan, bu yigʻinda ulamolar ham bor, fuzalo ham bor.
8	Talaf	Nobud boʻlmoq	Arzimagan sabablar bilan talaf boʻlgan jonlarni hamisha koʻz oldingda tut.
9	Duvur	Shovqin	Yoshi ellidan oshqan, kulgusi ichiga toʻlib toshqan bir xotinni duvurdan chiqib, oʻziga qarab yurganini koʻrgandan keyin donxonagʻa kirdi.
10	Yagʻmo	Talon-taroj	Bir koʻrinib yagʻmo qilgʻan koʻnglimni, Qaytib yana koʻrolmadim norimni!
11	Nimcha	Ilmsiz,uquvsiz	Musilmonqulgʻa yaqinlasha olmagʻan yaʼni uning xizmat va marhamatidan chetda qolgʻan “nimcha” ulamolar ham yoʻq emas edilar.
12	Mardum	Odamlar	Sizning tinchsizlanishingiz va mardumlarning yuqori-quyi soʻzi boʻlmasa, sizga boshqa zarar boʻlur, deb oʻylay olmayman.

№	Soʻz	Maʼnosi	Misol
13	Ajr	Mukofot	Bizga muncha yaxshilik qilgʻan kishi kim boʻlsa ham xudo ajrini bersin! -dedi.
14	Tiynat	Feʼl-atvor	Homid tiynati buzuq bir yigit edi, - deb javob berdi qutidor.
15	Habis	Dushman	Otabek oʻz hayotida fojialarning manbaʼi boʻlgʻan bir habisini nihoyat birinchi marta koʻrib turar edi.

Shu bilan birga, Abdulla Qodiriyning “Oʻtkan kunlar” romanida turkiy, arabiy va fors-tojikcha soʻzlarni ham keng qoʻllanganligini koʻrdik. Bundan koʻrinadiki, A.Qodiriy yashagan muhitda koʻp tillilik va koʻp tillarda ijod qilish anʼanasi mavjud ekanini ifoda etadi.

Muvofiqtatbʻ – taʼbgamos, munosib.

Hayyaalalfalah – qutqarilishga shoshilinglar, najotga kelinglar (azon chaqirigʻi).

Jonsoʻz – jonoʻrtovchi, azob beruvchi.

Haroratigʻariza – tabiiy harorat, isitma.

Sohira – sehrchi qiz.

Musaxxar – sehrlangan, taslim boʻlgan, boʻysungan.

Irin – lab, dudoq.

Tamanno – istak, xohish.

Gʻitalanmoq – jonlanmoq.

Huvalboriy – ul tangri, ul yaratuvchi.

Aladdavom – doimo, hamisha.

Bod fursat – tez vaqtda, tezlikda.

Saʼid – baxtli.

Baʼd – keyin, soʻng.

Yamin – ont, qasam.

Mustahiq – munosib, loyiq.

Azl – boʻshatish, mansabdan tushirish.

MUHOKAMA

Yuqorida “Oʻtkan kunlar” romanida qoʻllangan soʻzlar nafaqat asarning badiiy tilini boyitadi, balki uning umumiy mazmun-mohiyatini belgilovchi asosiy komponentlardan biri sifatida ham muhim vazifani bajaradi. Abdulla Qodiriy oʻzining tarixiy mavzudagi romanida XIX asr oʻzbek jamiyati hayotini jonli aks ettirish uchun milliy koloritga ega boʻlgan soʻzlar, iboralar, etnografik terminlar va xalqona nutq elementlaridan keng foydalanadi. Shu bois ushbu til birliklari oʻquvchini asarda tasvirlangan davr muhitiga chuqur kirishga, oʻsha davr insonlarining tafakkuri, anʼanalari, kundalik turmushi va ruhiyati bilan bevosita aloqa oʻrnatishga yordam beradi. Shu kabi soʻzlarning faol qoʻllanishi romanning badiiy-estetik qiymatini bir necha barobar oshiradi.

Ijodkor milliylikni ifoda etuvchi soʻzlarni roman ichida shunchaki bezak vositasi emas, balki tarixiylik prinsipining asosiy koʻrinishlaridan biri sifatida qoʻllaydi. XIX asr turmush tarzini tasvirlashda qoʻllanilgan soʻzlar – mahalliy atamalar, kiyim-kechak nomlari, idish-tovoqlar, ovqat turlari, marosimlarga oid terminlar, qadimiy muomala shakllari – asardagi tasvirning haqqoniyligini kuchaytiradi. Qodiriy tomonidan qoʻllangan “doppi”, “paranji”, “shoyi”, “tandir”, “mehmonnavozlik”, “mahalla”, “mashvarat”, “nikoh toʻyi”, “kuyovnavkar” kabi oʻnlab leksik birliklar roman qahramonlarining hayot tarzini aniq koʻrsatibgina qolmay, oʻsha davrning ijtimoiy-madaniy hayotini jonli ravishda oʻquvchi tasavvurida tiklaydi. Bu xil birliklar orqali

yaratilgan milliy ruh o'quvchi bilan tarixiy davr o'rtasida ko'prik vazifasini bajaribgina qolmay, o'quvchida o'z xalqining o'tmishiga nisbatan qiziqish va hurmat tuyg'ularini uyg'otadi.

XULOSA

Xulosa sifatida shuni aytish mumkinki, Abdulla Qodiriyning so'z qo'llash mahorati yuksak, uslubi o'ziga xos. U tarixiy materialni tasvirlashda sun'iylikka, ortiqcha badiiy bezakka yo'l qo'ymaydi. Aksincha, milliylik asar tilida tabiiy shaklda, hayotiy ko'rinishlarda namoyon bo'ladi. Xalqona iboralar, maqollar, hikmatli so'zlar, an'anaviy muomala shakllari, hayotiy dialoglar romanning tiliga o'ziga xos joziba bag'ishlaydi. Ijodkor asar tilini milliy ruh bilan sug'oradi, tarixiy davrni jonli qilib ko'rsatadi, o'quvchini o'zbek xalqining o'tmishi bilan ichdan tanishtiradi. Abdulla Qodiriy ijodining yuksak badiiy mahorati va xalq ruhiyatini teran bilgan ijodkor ekanini badiiy asarda aks etuvchi so'zlar misolida ko'rish mumkin.

Adabiyotlar

1. Davronov, A. – O'zbek tilining leksikologiyasi. Toshkent: Sharq, 2012.
2. Karimov, N. Abdulla Qodiriy ijodining badiiy xususiyatlari. Toshkent: Akademnashr. 2010.
3. Karimov, N. Abdulla Qodiriy va o'zbek romanchiligi. Toshkent: Akademnashr. 2010.
4. Karimov, R. – Arabiy so'zlar o'zbek adabiyotida. Toshkent: Akademnashr, 2005.
5. Karimov, R. – Fors-tojik etimologik lug'at. Toshkent: Akademnashr, 2007.
6. Mardonov, Sh. – Arabiy va fors so'zlarining o'zbek tilidagi tarixi. Toshkent: Fan, 2008.
7. Mirzaev, Sh. – Adabiy lug'at va terminologiya. Toshkent: Akademnashr, 2010.
8. Nasriddinov, S. – Islom madaniyati lug'ati. Toshkent: Fan, 2003.
9. Qodiriy, A. – O'tkan kunlar. Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot, 1991.
10. Rasulov, R. Tilshunoslikda kolorit masalasi. Toshkent: Universitet nashriyoti. 2012.